

Ο ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠ. 2,6-11

Υ Π Ο
ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐντὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης διεσώθησαν λειτουργικά ἀποσπάσματα καὶ ὕμνοι τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἧτις πολὺ ἐνωρὶς συνέθεσε τοιοῦτους ὕμνους διὰ τὰς λατρευτικὰς τῆς συνάξεϊς¹. Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων διασωθέντων ὕμνων τυγχάνει καὶ ὁ χριστολογικὸς ὕμνος τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστ. Παύλου (2,6-11). Ὁ ὕμνολογικὸς χαρακτήρ καὶ τὸ ποιητικὸν ὕφος τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς καθίστανται ἀντιληπτὰ εὐχερῶς ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως. Περιεχόμενον τοῦ ὕμνου εἶναι ἡ θεία κένωσις, προβαλλομένη ὡς ὑπόδειγμα ταπεινώσεως εἰς τοὺς παραλήπτας τῆς ἐπιστολῆς. Τὸν χριστολογικὸν τοῦτον ὕμνον δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς ἕξ στροφὰς κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον²:

- (αὐτοῦ φρονεῖτε ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,
στρ. α'. ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων
οὐκ ἄρπαγμὸν ἠγῆσατο
τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ,
στρ. β'. ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν
μορφὴν δούλου λαβὼν,
ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·
στρ. γ'. καὶ σῆματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος
ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπῆκοος
μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.
στρ. δ'. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν
καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ὄνομα
τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,
στρ. ε'. ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ
πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων
καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων,
στρ. στ'. καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται
ὅτι ΚΥΡΙΟΣ ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ
εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς».

1. Π. Χρήστου, Ἡ ὕμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐν Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρ.
Θεολ. Σχολῆς Παν. Θεσσαλονίκης, τομ. 3, 1958, σ. 80-81, 106
2. Jean Héring, Le Royaume de Dieu et sa venue, Neuchâtel, 1959, σ. 160.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσιν καὶ τὸν συγγραφέα τοῦ ὕμνου, ἐρμηνευταί τινες, ἀκολουθοῦντες τὸν E. Lohmeyer, δέχονται, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος παραθέτει ἐνταῦθα μεταφρασθέντα ἀραμαϊκὸν ὕμνον τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων, συνδεόμενον πιθανῶς μὲ τὴν θείαν εὐχαριστίαν. Ὁ ὕμνος θὰ μετεφράσθη ἑλληνιστὶ εἰς τὰς παλαιστინὰς κοινότητας πρὸ τοῦ Ἄπ. Παύλου.³ Παρομοίαν ἀποψιν δέχεται καὶ ὁ J. Héring, ὅστις ἀποδίδει τὸν ὕμνον εἰς τὰς Ἰουδαίω-χριστιανικὰς κοινότητας τῆς Συρίας, μεθ' ὧν ὁ Παῦλος ἐτέλει εἰς στενοτέρας σχέσεις, ἕνεκα τῆς εἰς αὐτὰς λαβούσης χώραν μεταστροφῆς του καὶ τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του.⁴ Ὡς ἀναπαραγωγὴν λειτουργικοῦ ὕμνου τῆς πρώτης κοινότητος χαρακτηρίζει τὴν περικοπὴν καὶ ὁ J. Schmitt, τονίζων τὸν ἱερατικὸν ρυθμὸν, τὴν εὐρυθμίαν, κλιμάκωσιν, ἀντιθετικὸν καὶ συνωνυμικὸν παραλληλισμὸν, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς πρώτης χριστιανικῆς προσωδίας. Εἰς τὸ λειτουργικὸν τοῦτο ἀπόσπασμα ἔχομεν ἔχνη τῆς χριστολογικῆς πίστεως καὶ προσευχῆς τῆς πρώτης κοινότητος.⁵ Κατ' ἄλλους περισσότερον φιλελευθέρους ἐρμηνευτὰς πρόκειται εἴτε περὶ χριστιανικῆς προσαρμογῆς γνωστικοῦ τινος Ἰουδαϊκοῦ ὕμνου,⁶ εἴτε περὶ ἐξαρτήσεως τοῦ συγγραφέως τοῦ ὕμνου ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ μύθου περὶ «Πρωτανθρώπου—Σωτῆρος».⁷ Ὅτι ὅμως αἱ τοιαῦται ἀπόψεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθοῦν, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν.

Ἀντιθέτως ἐκ τῶν συντηρητικῶν καθολικῶν ἐρμηνευτῶν ὁ L. Cerfaux ὑπεραμύνεται τῆς ὑπὸ τοῦ Ἄπ. Παύλου συντάξεως τοῦ ὕμνου τούτου, τονίζων, ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ ὕμνου ἀνταποκρίνονται πλήρως εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς καὶ εἰς τὴν ἐν γένει χριστολογίαν τοῦ Ἄπ. Παύλου.⁸ Ὡς πλησιεστέραν πηγὴν ἐμπνεύσεως τοῦ Παύλου θεωρεῖ ὁ L. Cerfaux τὰ ἄσματα τοῦ πάσχοντος Δούλου τοῦ «Δευτερο-Ἡσαΐου». Τὴν ἀποψιν ταύτην, ἀνεξαρτήτως τοῦ L. Cerfaux, δέχεται καὶ ὁ O. Cullmann, προσθέτων μάλιστα, ὅτι πλὴν τῆς ἰδέας τοῦ πάσχοντος Δούλου, ἔχομεν εἰς τὴν περικοπὴν ταύτην συνηνωμένας κατὰ ἓνα θαυμαστὸν τρόπον τὰς ἐννοίας τοῦ «Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου» καὶ τοῦ «Κυρίου».⁹

3. E. Lohmeyer, *Kyrios Jesus. Eine Untersuchung zu Phil. 2,5-11*, Heidelberg, σ. 7,65.

4. J. Héring, ἐν' ἀνωτ. σ. 160. Θέμα τοῦ ὕμνου κατὰ τὸν J. Héring εἶναι ἡ σχέση τοῦ οὐρανοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Ἀδάμ· ἴδε τοῦ αὐτοῦ ἄρθρον *Kyrios Anthropos*, ἐν *Revue d' Histoire et de Philosophie religieuses*, 1936, σ. 196 ἔξ.

5. J. Schmitt, *Jésus ressuscité dans la prédication apostolique*, Paris, 1949 σ. 95,99.

6. P. Bonnard, *L' épître de St. Paul aux Philippéens*, 1950, σ. 49.

7. E. Käsemann, *Kritische Analyse von Phil. 2, 5-11*, ἐν *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 1950, σ. 313 ἔξ.

8. L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de Saint Paul*, Paris, 1951, σ. 284.

9. O. Cullmann, *Christologie du Nouveau Testament*, 1958, σ. 69, 155-56.

Πάντως καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος σύνταξιν τοῦ ὕμνου (E. Lohmeyer, J. Héring, J. Schmitt), πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐντὸς τῆς περικοπῆς ταύτης ἔχομεν μίαν πλήρη χριστολογία ὑπὸ συμπεπυκνωμένην μορφήν, ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τῆς σκέψεως τοῦ Ἁπ. Παύλου.¹⁰

Τὸν ὕμνον δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς τρία τμήματα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὴν παρὰ τῷ πατρὶ προὔπαρξιν τοῦ Χριστοῦ (α' στροφή), τὸ δεύτερον περιγράφει τὴν θείαν κένωσιν καὶ ἐνσάρκωσιν (στροφῆ β'-γ'), τὸ τρίτον τμήμα (στροφῆ δ'—στ') τέλος περιέχει τὴν ἐνδοξον ὕψωσιν τοῦ Ἀναστάσιος Κυρίου καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενην παγκόσμιον λατρείαν.

Α' Ἡ θεία προὔπαρξις.

Τὰ περισσότερα ἐρμηνευτικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα παρουσιάζει ἡ πρώτη στροφή τοῦ ὕμνου, ἰδίᾳ δὲ ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀκριβοῦς νοήματος καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν «μορφή» καὶ «ἀάρπαγμός». ¹¹ Ἐὰς ἴδωμεν πρῶτον τὴν ἐννοιαν τοῦ ὄρου «μορφή» καὶ τὰς διαφοροὺς αὐτοῦ ἐκδοχάς. Ἡ πατερικὴ παράδοσις ὁμοφώνως εἰς τὸ «μορφή Θεοῦ» βλέπει τὴν θείαν οὐσίαν καὶ φύσιν τοῦ προὔπαρχοντος Χριστοῦ.¹² «Ἡ δὲ μορφή τοῦ Θεοῦ, γράφει ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ταῦτόν τῇ οὐσίᾳ πάντως ἐστὶ καὶ ὁ εἰπὼν ἐν μορφῇ Θεοῦ εἶναι τὴν οὐσίαν διὰ τῆς μορφῆς ἐνεδειξάτο». ¹³ «Ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ, Θεοῦ φύσις», παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος.¹⁴

Τὴν πατερικὴν ταύτην ἐρμηνείαν δέχονται καὶ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ ἐξηγοῦντες φιλοσοφικῶς τὸν ὄρον «μορφή» καὶ ἀντιδιαστέλλοντες αὐτὸν ἀπὸ τὸν ὄρον «σχήμα». Ἡ «μορφή», ἐνῶ εἰς τὰ κλασσικὰ φιλολογικὰ κείμενα ἔχει τὴν ἐννοιαν τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως, ἦτοι τῆς ὄρατῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων,¹⁵

10. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 155, 188 καὶ O. Michel, Zur Exegese von Phil. 2.5-11, ἐν Theologie als Glaubenswagnis, Mélanges K. Heim, 1954, σ. 79 ἐξ.

11. Ἡ δυσκολία ἐγένετο αἰσθητῆ λίαν ἐνωρῆς, ὥστε διαίως ὁ Οἰκουμένιος σημειώνει, ὅτι ἡ φράσις αὕτη τοῦ ὕμνου «ἐν αἰνίγματι γέγραπται» (P.G. 118, 1281), πρβ. J. Rickaby, The Epistles of the captivity, 1911, σ. 78: «there is hardly a more famous word in the whole Neu Testament».

12. F. Prat, La Théologie de Saint Paul, Paris, 1938, τομ. 1, σ. 533-34.

13. P.G. 45,672.

14. P.G. 89,172. Ὁμοίως καὶ ὁ Μ. Βασίλειος: «Ἐγὼ γὰρ τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν ἴσον δύνασθαι τῷ ἐν οὐσίᾳ Θεοῦ ὑπάρχειν φημί», P.G. 29,552, πρβλ. Κύριλλος Ἀλεξ. «ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ οὐσία Θεοῦ», P.G. 75, 1432 καὶ Ἱ. Δαμασκηνός, P.G. 95,1193. Μ. Ἀθανάσιος P.G. 26,332 Μετὰ τῶν ἀνατολικῶν πατέρων συμφωνοῦν ἐκ τῶν λατίνων ὁ Ἰάκιος, de trinitate, xii,6: «esse in forma Dei non alia intelligentia est quam in Dei manere natura» καὶ ὁ Ἀμβρόσιος, De fide, V,8.

15. Πυνδάρου, Ἰσθμία, IV, 89. Αἰσχύλου, Προμηθεύς, 21.

παρὰ τοῖς φιλοσόφοις προσλαμβάνει τεχνικὴν ἔννοιαν καὶ δηλοῖ τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα ὄντος τινός. Οὕτω παρὰ Πλάτωνι χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀναλλοιώτου χαρακτήρος τοῦ Θεοῦ.¹⁶ Παρ' Ἀριστοτέλη «μορφὴ» καὶ «εἶδος» σχεδὸν ταυτίζονται καὶ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ὕλην, δηλοῦν δὲ τὴν «ἐνέργειαν» ἢ τὴν «ἐντελέχειαν» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «δύναμιν»¹⁷. Διὰ τὸν Φίλωνα ὁ ἄρρητος κατὰ τὴν «μορφὴν» (τ.ἔ. τὴν οὐσίαν) Θεὸς ἐκδηλοῦται εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν ἔργων καὶ τῆς χάριτός του.¹⁸ Ὡστε ὁ ὅρος «μορφὴ» δηλοῖ τὸ μόνιμον καὶ διαρκές στοιχεῖον, τὴν ἐσωτάτην καὶ βαθυτάτην οὐσίαν ὄντος τινός κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, καθόσον νοεῖται, ὅτι ἐν τῇ μορφῇ ἀποτυπῶνται καὶ ἐκδηλοῦνται ἡ οὐσία¹⁹.

Ἀντιθέτως τὸ «σχῆμα», τόσον ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ ὅσον καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἐκφράζει τί τὸ ἐξωτερικόν, μεταβλητόν, παροδικόν καὶ ἐφήμερον²⁰, εἶναι ἢ ἐμφάνισις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα.²¹ Εἰς τὸ κείμενον μας (Φιλ. 2,7-8) «σχῆμα» καὶ «ταπεινώσις» συνδέονται στενῶς, ἐνῶ ὅταν ὁ Ἄπ. Παῦλος ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς μεταμορφώσεως τοῦ πιστοῦ διὰ τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ὁμοιώσεώς του χρησιμοποιεῖ παράγωγα τῆς λέξεως «μορφὴ»,²² διότι ἡ μορφὴ ἐκφράζει τρόπον ὑπάρξεως ἐσωτερικώτερον καὶ σταθερώτερον ἀπὸ ὅ,τι τὸ «σχῆμα».²³ Ὑπὸ τὴν μορφὴν κρύπτεται τὸ βαθύτατον καὶ ἀπρόσιτον εἶναι, ὁ τρόπος τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῷ Θεῷ ὁ τρόπος ὑπάρξεως δὲν δύναται νὰ διακριθῇ τῆς οὐσίας του, τὸ νὰ λέγῃ τις περὶ τινος, ὅτι ὑπάρχει ἐν «μορφῇ Θεοῦ», ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ λέγῃ, ὅτι κατέχει τὴν θεῖαν φύσιν²⁴.

16. Πλατ. Πολιτεία VI, 381 C: «μένει ἀεὶ ἀπλῶς ἐν τῇ αὐτοῦ μορφῇ»

17. J. Labourt, Notes d' exégèse zur Philip. II,5-11, ἐν Revue Biblique, 1898, σ. 405.

18. Κατὰ Ἀπίων. 11,22.

19. R. Bultmann, Theologie des Neuen Testaments, Tübingen, 1953, σ. 189, καὶ P. Erwald, Der Brief des Paulus an die Philipper, ἐν Kommentar zum N.T. ὑπὸ Th. Zahn, Leipzig, 1908, σ. 113.

20. Α' Κορ. 7,3. Β' Κορ. 11,13-16, Α' Πέτρ. 1,14.

21. P. Henry, ἄρθρον kénose, ἐν Sypl. au Dictionnaire de la Bible, Paris, 1957, τόμ. V, σ. 21-22.

22. Γαλ. 4,19. Ρωμ. 8,29. Φιλ. 3,10. Β' Κορ. 3,18.

23. A. Feuillet, L' Homme-Dieu considéré dans sa condition terrestre de serviteur et de Redempteur, ἐν Penser et Vivre, 1942, σ. 60 καὶ J. B. Lightfoot, St. Paul's Epistle to the Colossians and to Philemon, London, 1904, σ. 127-33.

24. J. Huby, Les épîtres de la captivité, Paris, 1935, σ. 297, A. Feuillet, ἐνθ' ἄν. σ. 60 J. Labourt, ἐνθ' ἄν. σ. 407. F. Prat, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 1, σ. 442. Ὁμοίως καὶ ὁ Karl Barth, ὅστις τονίζει λίαν χαρακτηριστικῶς, ὅτι «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν» σημαίνει: «être Dieu de toute évidence, pouvoir être immédiatement et directement reconnu comme tel», Commentaire de l' épître aux Philippiens, γαλ. μετ. ὑπὸ A. Goy, Paris - Genève, 1927, σ. 61.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατὰ πάντα ὑγιᾶ ἑρμηνείαν ταύτην, μία μερὶς προτεσταντῶν ἰδίᾳ ἑρμηνευτῶν ἐκλαμβάνει τὸ «μορφὴ» οὐχὶ ὡς οὐσίαν ἢ φύσιν, ἀλλ' ὡς σημαῖνον τὴν συνθήκην ἢ κατάστασιν («condition»). Ὁ Jean Héring, ἐκ τῶν κυρίων ἐκπροσώπων τῆς ἑρμηνείας ταύτης, θεωρεῖ τὴν μορφὴν ὡς συνώνυμον τῆς λέξεως «εἰκὼν», διότι τὸ «μορφὴ» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν demouth (ἢ τὸ ἀραμαϊκὸν demoutha), ὅπερ χρησιμοποιεῖ ἡ συριακὴ μετάφρασις Πεσσιτῶ εἰς τὸν στίχον τοῦτον (Φιλ. 2,6). Ἐξ ἄλλου καὶ οἱ Ὁ εἰς τινα χωρία ἀποδίδουν τὸ demouth διὰ τοῦ ὄρου μορφῆ.²⁵ Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ ἑρμηνευτάς, ὁ στίχος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν θείαν φύσιν τοῦ προϋπάρχοντος Χριστοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν ὡς «οὐρανίου ἀνθρώπου» καὶ «εἰκόνος Θεοῦ» προϋπαρξίν του. Ὁ Χριστός, οὐράνιος ἀνθρωπος, προϋπῆρχε παρὰ τῷ Πατρὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «εἰκόνος Θεοῦ»²⁶. Τόσον ὁ J. Héring, ὅσον καὶ ὁ O. Cullmann, διαβλέπουν εἰς τὴν περικοπὴν ταύτην τὴν μορφὴν τοῦ οὐρανοῦ Ἀνθρώπου, κριτοῦ καὶ σωτῆρος τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν, τὸν «Υἱὸν τοῦ Ἀνθρώπου» τοῦ Δαν. 7,13. Ἡ μορφὴ αὕτη εἶρε τὴν συγκεκριμένην ἔκφρασιν τῆς εἰς τὴν πάλειον θεωρίαν περὶ δευτέρου Ἀδάμ. Ἡ περικοπὴ τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν ἑρμηνευτῶν τούτων ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀδαμολογικῆς σκέψεως, καθ' ὅσον ὁ Χριστός, ὡς οὐράνιος ἀνθρωπος, συγκρίνεται πρὸς τὸν Ἀδάμ. Ὁ πρῶτος Ἀδάμ ἠθέλησε διὰ τῆς παρακοῆς νὰ καταστῇ ὅμοιος πρὸς τὸν Θεόν, ἀντιθέτως ὁ Χριστὸς δὲν ἔζησε τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξίσωσιν ὡς πειρασμόν, ἤτοι δὲν ἐθεώρησεν τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξίσωσιν ὡς «ἀρπαγμόν», ὡς λείαν πρὸς ἀρπαγὴν.²⁷ Οὕτω δίδουν οἱ ἐν λόγῳ ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν λέξιν «ἀρπαγμός» ἐνεργητικὴν ἔννοιαν, ὅπερ ἀπάδει τελείως πρὸς τὴν συνάφειαν καὶ τὸ νόημα τοῦ κειμένου, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως. Ὄντως ἡ φράσις αὕτη «οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ» ἤγειρε περισσότερον πάσης ἄλλης φράσεως τῆς Κ.Δ. συζητήσεις καὶ διήρσεσε τοὺς ἑρμηνευτάς. Πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν λέξιν «ἀρπαγμός» ἐν παθητικῇ ἐννοίᾳ (ὡς res parva) ἢ ἀντιθέτως ἐν ἐνεργητικῇ ἐννοίᾳ (ὡς res rapienda);

Πάντες οἱ Ἕλληγες Πατέρες κατανοοῦν τὸν ὄρον ὑπὸ παθητικῆν ἔννοιαν.²⁸ Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐθεώρησε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἰσότητά του ὡς ἀρπαγμόν, μαρτυρεῖ, ὅτι κατεῖχε ταύτην νομίμως καὶ ἀδιαφιλονικητως. «Τοῦ-

25. π.χ. Δαν. 3,19.

26. J. Héring, *Le Royaume de Dieu et sa venue*, σ. 161-2, τοῦ αὐτοῦ, *Kyrios Anthropos*, ἐν RHPR, 1936, σ. 200-201. Οὕτω καὶ ὁ O. Cullmann, *Christologie du Nouveau Testament*, σ. 152, καὶ J. Dupont, *Gnosis. La connaissance religieuse dans les épîtres de St. Paul*, Paris-Louvain, 1949, σ. 99 σημ. 4.

27. J. Héring, *Le Royaume*, σ. 162. O. Cullmann, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 153-154. Οὕτω καὶ ὁ A. Jülicher, *Ein philologisches Gutachten über Phil. II,6* ἐν *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, 1916, σ. 1-17.

28. Ἰδὴν τοῦ Διδύμου τοῦ τυφλοῦ (P.G. 39,389). Μετὰ τῶν ἑλλήνων πατέρων συμφωνοῦν ἐκ τῶν λατίνων ὁ Ἰάριος, P.L. 10,270 καὶ ὁ Ἰερώνυμος P.L. 20,99.

το τὸ εἶναι ἴσα τοῦ Θεοῦ παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, οὐχ ὡς ἀρπαγμὸν εἶχεν ἀλλὰ φυσικόν»²⁹. Καὶ ὁ Θεοδώρητος γράφει χαρακτηριστικῶς: «Θεὸς γὰρ ὡς καὶ φύσει Θεὸς καὶ τὴν πρὸς τὸν πατέρα ἰσότητα ἔχων, οὐ μέγα τοῦτο ὑπέλαβε. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῶν παρ' ἀξίαν τιμῆς τινος τετυχηκότων..., τῶν γὰρ ἀλλότρια ἀρπαζόντων ἴδιον τὸ μέγα φρονεῖν ἐφ' οἷς ἔχωσιν. Ὁ δὲ Θεὸς Λόγος φύσει Θεός, φύσει γὰρ εἶχε τὴν ἰσότητα ταύτην»³⁰. Εἰς τὴν ἔκφρασιν «εἶναι ἴσα Θεῷ» δικαίως εὐρίσκουν οἱ πατέρες τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐν τῇ προϋπάρξει κατέχει τὴν θεότητα καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα.³¹ Τὴν ἰσότητα ταύτην δὲν ἐσφτερίσθη ζηλοτύπως ὁ Υἱός, ἀλλὰ κατεῖχεν νομίμως· ἡ δὲ ταπεινώσις συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἐδέχθη νὰ λάβῃ «δουλοῦ μορφὴν». Ὡστε ὁμόφωτος ἡ πατερικὴ παράδοσις κατανοεῖ τὸν ὄρον «ἀρπαγμὸν» ὑπὸ παθητικὴν ἔννοιαν· μὲ τοιαύτην παθητικὴν ἔννοιαν ἄλλωστε ἀπαντᾷ συχνάκις ὁ ὄρος καὶ εἰς πλεῖστα ἕτερα πατερικὰ κείμενα ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς.³² Πρῶτος ἐξέλαβεν τὸν ὄρον μὲ ἐνεργητικὴν ἔννοιαν ὁ Νοβατιανός,³³ ὅστις τὸ «μορφὴ Θεοῦ» ἐρμηνεύει ὡς θεότητα κατωτέρας μορφῆς· ταύτην δὲν ἐθεώρησεν ὁ Χριστὸς ὡς μέσον διὰ νὰ «ἀρπάσῃ» τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξίσωσίν του.³⁴ Τὴν τοιαύτην αὐθαίρετον καὶ ἄτοπον ἐκδοχὴν ὑπεστήριξαν καὶ πολλοὶ νεώτεροι προτεστάνται ἐρμηνευταὶ (Sabatier, Baur, Deissmann, Holzmann, Loisy, Hilgenfeld, B. Weib), ἐτόνισαν δὲ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Χριστοῦ, μὴ ὑποκύψαντος εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐξισώσεως, πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδάμ, ἐπιζητήσαντα τὴν τοιαύτην ἐξίσωσιν (J. Hóring. O. Cullmann). Τῆς ἐνεργητικῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου «ἀρπαγμὸς» ὑπεραμύνονται οἱ ἐκλαμβάνοντες τὸ «μορφὴν» ὡς εἰκόνα,³⁵ τονίζοντες, ὅτι ὁ «ἐν εἰκόνι Θεοῦ» («ἐν μορφῇ Θεοῦ»)

29. P.G. 62,299.

30. P.G. 82,569. πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου, P.G. 62, 227-29: «ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς οὐκ ἐφοβήθη καταβῆναι ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος· οὐ γὰρ ἀρπαγμὸν ἠγάσαστο τὴν θεότητα, οὐκ ἐδεδοίκεν μὴ τις αὐτὸν ἀφέληται τὴν φύσιν ἢ τὸ ἀξίωμα!» Ὁμοίως ὁ Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης, P.G. 78,273-6: «Ἦν οὐκ ἤρπασε θεότητα καὶ βασιλείαν, ἀλλ' ἔμφυτον ἔσχε πρὸ τῶν αἰώνων». Τὰ πατερικὰ χωρία, τὰ ὁποῖα υἰοθετοῦν τὴν παθητικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, συνεκέντρωσεν ὁ H. Schumacher εἰς τὸ βιβλίον του Christus in seiner Präexistenz und Kenose nach Phil. 2,5-8. 1914. Τοῦτον συνεπλήρωσεν ὁ F. Loofs, Das altkirchliche Zeugnis gegen die herrschende Auffassung der Kenosisstelle, 1927.

31. M. Ἀθανάσιος, P.G. 26, 93-96. M. Βασίλειος, P.G. 31,604. Ἰ. Δαμασκηνός, P.G. 95, 192. Γρηγόριος Νύσσης, P.G. 45, 688. Κύριλλος Ἀλεξ., P.G. 76,797. Ἰσιδώρος Πηλ., P.G. 78,1072. Οικουμένιος, P.G. 118,1281.

32. J. Lebreton, Histoire du Dogme de la Trinité, des origines au concile de Nicée, Paris, 1927, τομ. 1, σ. 418, σημ. 5.

33. De trinitate, 22 (PL. 3,930).

34. Παρὰ F. Prat. ἐν' ἄνωτ. τομ. 1, σ. 538.

35. Τινὲς ἐπρότειναν τὴν διόρθωσιν τοῦ «ἀρπαγμὸς» εἰς «ἀρπαγμὸν». Οἱ Θεοὶ κατὰ τὴν λατικὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ζοῦν ἐν τελείᾳ «ἀταραξίᾳ». Κικέρων, De natura deorum, 1, 43. Ὁ Παῦλος ἀντιπαραβάλλει τὸν χριστιανικὸν Θεόν, ὅστις ἐγκατέλειπε τὴν κατάστασιν

προϋπάρχων Χριστὸς δὲν «ἤρπασε» τὴν θεότητα, ἀλλ' ἔλαβεν αὐτὴν ὡς ἀμοιβὴν τῆς ὑπακοῆς του μετὰ τὴν Ἀνάστασιν. "Οτι ὁμοῦς ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ μαρτυρεῖ οὐχὶ μόνον σύνολος ἡ χορεία τῶν Πατέρων καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ καλυτέρα οἰκονομία τοῦ κειμένου. Πῶς δύναται νὰ χρησιμοποιοῦθῃ ἐν τῇ κυριολεξίᾳ του καὶ τῇ πληρεστέρα ἐννοία του τὸ ρῆμα «κενοῦν», ὅπερ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐπομένῃ στροφῇ, διὰ παραίτησιν ἀπὸ δικαιωμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη ὁ Χριστὸς; Πῶς δύναται τις νὰ «κενωθῇ» αὐτῶν, τὰ ὅποια δὲν κατέχει ἀκόμη; ³⁶ "Ωστε αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον ἀπαιτεῖ τὴν παθητικὴν ἐννοίαν τοῦ ὄρου «ἀρπαγμὸς». Ἡ «μορφὴ Θεοῦ», συμπίπτουσα κατὰ τὸ περιεχόμενον μετὰ τὴν φράσιν «εἶναι ἴσα Θεῶ», δὲν εἶναι παρὰ αὐτὸ τὸ ὅποιον θὰ ἀποδοθῇ ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας θεολογικῆς καὶ πατερικῆς σκέψεως διὰ τοῦ ὄρου «θεία φύσις».³⁷

Β' Ἡ θεία κένωσις.

Ἡ β'. στροφή ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιχείριον ἐμφάνισιν τοῦ προϋπάρχοντος Χριστοῦ. Δι' αὐτῆς τονίζεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐκράτησε ζηλοτύπως τὴν μεγαλειότητα τῆς θείας φύσεως καὶ τῶν θείων προνομίων του, τὰ ὅποια κατεῖχεν ἐν τῇ θείᾳ προϋπάρξει του, ἀλλ' ἀπεναντίας «ἐκένωσεν ἑαυτόν». Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι συγχρόνως ὑποκείμενον («ὄς») καὶ ἀντικείμενον («ἑαυτόν») τῶν ρημάτων ἐκένωσεν καὶ ἐταπεινώσεν.³⁸ Τὴν «κένωσιν» ἐρμηνευταὶ τινες θεωροῦν ὡς ἀναφερομένην τόσον εἰς τὰς ἱστορικὰς ταπεινώσεις τοῦ ἐπιχείριου βίου τοῦ Χριστοῦ, ὅσον καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τῆς ἐνσάρκωσης,³⁹ ἐνῶ ἕτεροι ἐρμηνευταὶ ⁴⁰ τὴν ἀναφέρουν μόνον εἰς τὰς συνεχεῖς πρόξεις ὑπακοῆς καὶ ταπεινώσεως ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ τονίζοντες, ὅτι ἡ ἐνσάρκωσις οὐδέποτε περιγράφεται ἐν τῇ Κ.Δ. ὡς ταπεινώσις, ἀλλ' ὡς πρᾶξις ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ συγκαταβάσεως, διότι ὁ Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ εἶναι Θεός. «Ἴνα μὴ γὰρ ἀκούσας, ὅτι ἐκένωσεν ἑαυτόν, μεταβολὴν τινα νομίσης καὶ μετάπτωσιν καὶ ἀφανισμόν τινα, μένων φησὶν

τῆς ἀπραγμοσύνης» καὶ εἰσῆλθεν ἐντός τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων. Ἴδε S. Reinach, L' indolence des Dieux, ἐν Revue des Etudes grecques, 1916, σ. 238-44. καὶ A. Fridrichsen, Ἀρπαγμὸν—ἀπραγμὸν, ἐν Rev. d' Hist. et de philos. religieuses, 1923, σ. 441-42. Ἡ τοιαύτη ὁμοῦς ὑπόθεσις δὲν εὔρεν ὑποστηρικτάς, ἐξ ἄλλου οὐδὲν ἔχνος μιᾶς τοιαύτης γραφῆς ὑπάρχει εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Καινῆς Διαθήκης ἢ εἰς τὰ κείμενα τῶν Πατέρων.

36. J. Labout, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 409.

37. L. Cerfaux, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 386. J. Huby, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 301.

38. J. Schmitt, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 95. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος, ὅτι ὡς ταπεινὸς δὲν χαρακτηρίζεται «ὁ ἀπὸ ἀνάγκης ὢν ταπεινός, ἀλλ' ὁ ἐκαστὸν ταπεινῶν». P.G. 62.224.

39. P. Henry, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 29.

40. P. Bonnard ἐνθ' ἄνωτ. σ. 48. A. Feuillet, ἐνθ' ἄν. σ. 73.

ὁ ἦν, ἔλαβεν ὁ οὐκ ἦν καὶ σὰρξ γενόμενος ἔμεινε Θεὸς Λόγος ὢν». ⁴¹ Ἡ μορφή Θεοῦ καὶ ἡ μορφή δούλου συνηνώθησαν· «ὁ μὲν ἦν διέμεινε, ὁ δὲ οὐκ ἦν προσέλαβεν». ⁴² Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίθεσις μεταξύ τῆς μετοχῆς «ὑπάρχων» καὶ τῶν ἀκολουθούντων ἀορίστων ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ διὰ τῆς μετοχῆς δηλουμένη κατάσταση διαρκεῖ ἀκόμη. ⁴³ Εἰς τὴν ἔκφρασιν «μορφή δούλου» ὁ J. Lightfoot βλέπει ἤδη διατυπωμένην τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ὄρον «Κύριος» (2,ii). «Ἔτεροι νομίζουσι, ὅτι τὸ «μορφή δούλου» προηγεῖται εἰς τὴν σκέψιν τοῦ συγγραφέως, κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν ἔκφρασιν «μορφή Θεοῦ» (F. Prat, L. Cerfaux), ἐνῶ ὁ Θεοδώρητος ἐρμηνεύει ἀντιστρόφως. ⁴⁴

Ἡ συγγένεια τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὕμνου πρὸς τὰ ἄσματα τοῦ πάσχοντος Δούλου τοῦ Ἡσαίου ἔχει ἤδη τονισθῆ ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευτῶν (L. Cerfaux, O. Cullmann, A. Feuillet, H. Windisch). Αἱ ἀναλογίαι δὲν εἶναι τυχαῖαι, οὐδὲ ἀσήμαντοι· εἶναι ἄλλωστε πολὺ φυσικὸν νὰ ἐνεπνεύσθη ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὕμνου ἀπὸ τὴν Παλαιάν Διαθήκην. Ἡ ὑπακοή εἶναι τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ· ἀντιστοιχία ὑπάρχει ἀκόμη καὶ εἰς τὸ λεκτικόν. ⁴⁵ Τὸ «μέχρι θανάτου» (Φιλ. 2,8) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «ἤχθη εἰς θάνατον» (Ἡσ. 53,8) καὶ «παρεδόθη εἰς θάνατον» (53,2). Τὸ Ebed τοῦ Ἡσαίου ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως «δοῦλος»· ἡ δυνατότης τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τονίζεται ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ E. Lohmeyer. ⁴⁶ Ἔτερον σημεῖον προσεγγίσεως εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκύλα χρῆσις τῆς λέξεως «μορφή» ἐκεῖ ὅπου οἱ Ὁ χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν «εἶδος». ⁴⁷ Τὸ παράλληλον τῆς Α'. Πέτρου 2,21-25 ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν μιᾶς συνειδητῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Φιλ. 2,-6-11

41. I. Χρυσόστομος, P.G. 62,231.

42. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, P.G. 26,100. Πρβλ. Κύριλλος Ἀλεξ. «μένων γὰρ ὁ ἦν, ἔλαβεν ὁ οὐκ ἦν», P.G. 75,1428. Τὴν πατερικὴν ταύτην ὀρολογίαν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνοδούς, ἴδε π.χ. «...ὁ γὰρ ἦν διέμεινε, Θεὸς ὢν ἀληθινός· καὶ ὁ οὐκ ἦν προσέλαβεν, ἄνθρωπος γενόμενος διὰ φιλοφροσύνης» (Στιχηρὸν Ἰδιόμελον, ἤχου β', εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως)

43. J. Labourt, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 407, πρβλ. Ἰωαν. 6,49 Γαλ. 2,14 κ.ἄ.

44. P.G. 75,1428

45. Φιλ. 2,9-Ἡσ. 52,13, Φιλ. 2,7-Ἡσ. 49,4, Φιλ. 2,8-Ἡσ. 53,8,12., Φιλ. 2, 10-11-Ἡσ. 45,23.

46. E. Lohmeyer, Gottesknecht und Davidsohn, 1945, σ. 3 ἐξ. Ἐξ ἄλλου διὰ τὸν V. Taylor, ἡ ἔκφρασις «μορφή δούλου» δικαιώνει τὴν ἀποψίν του καθ' ἣν, μολονότι διὰ τὸν Παῦλον ἡ ἰδέα τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ εἶναι λίαν οικεία, ἐν τούτοις ἀποφεύγει τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «δοῦλος» πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ Κυρίου (The Atonement in the New Testament Teaching. 1945 σ. 65 ἐξ) ἴδε καὶ O. Cullmann, Christologie du N.T., σ. 69, σημ. 6.

47. Ἡσ. 52,14. 53,2-3. L. Cerfaux, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 290.

ἀπὸ τὰ ἄσματα τοῦ πάσχοντος Δούλου τοῦ Ἑσαίου.⁴⁸ Τοὺς παραλληλισμοὺς αὐτοὺς διεῖδον καὶ τινες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.⁴⁹

Ἡ ἰδέα τῆς πτωχεύσεως καὶ ὑπακοῆς τοῦ Χριστοῦ τονίζεται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κ.Δ. («ἀδὶ ἡμᾶς ἐπτώχευσεν πλούσιος ὢν», Β'. Κορ. 8,9. «καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν τὴν ὑπακοήν», Ἑβρ. 5,8, πρβλ. Ματθ. 20,28 κ.ξ.) Τὸ «μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ» τοῦ ὕμνου μας δὲν πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐκληφθῇ ἐν χρονικῇ ἐννοίᾳ, ἀλλ' ἐν ἠθικῇ καὶ σωτηριολογικῇ ἐννοίᾳ, ἥτοι ὅτι ὁ θάνατος τοῦ σταυροῦ ὑπῆρξεν ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῆς ταπεινώσεως τοῦ Χριστοῦ.⁵⁰

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι διὰ τῆς φράσεως «μορφὴ δούλου» δηλοῦται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ. «Ὡσπερ γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ μορφή, γράφει ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν σημαίνει, ἀνείδειον γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀσχημάτιστον, καὶ οὐδεὶς ἂν εἴπη μὴ παραπαλὴν μορφήν ἔχειν καὶ μελῶν διαίρεσιν, τὸν ἀσώματον καὶ ἀσύνθετον, οὕτως ἡ τοῦ δούλου μορφή, οὐ τὸ ὀρώμενον τοῦτο μόνον, ἀλλὰ πᾶσαν τοῦ ἀνθρώπου δηλοῖ τὴν οὐσίαν».⁵¹ Τοῦτο ἄλλωστε δηλοῦται διὰ τῶν φράσεων «ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σχήματι εὑρεθείς ὡς ἄνθρωπος» (Φιλ. 2,7). Αἱ φράσεις αὗται οὐδὲν ἔχνος δοκητισμοῦ περιέχουσαι συμπίπτουν κατὰ περιεχόμενον μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἰωάννου: «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ἰων. 1,14). Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν ὁ Ἀπ. Παῦλος χρησιμοποιεῖ τὴν φράσιν «ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας» (8,3). Ἡ λέξις «ὁμοίωμα» οὐδεμίαν δημιουργεῖ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ· «εἰ δὲ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς φησι πέμψαι τὸν Υἱόν, παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, μὴ διὰ τοῦτο ἄλλην ἐκείνην σάρκα εἶναι νόμιζε· ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ἀμαρτίας, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὁμοίωμα τέθεικε· οὐδὲ γὰρ ἀμαρτωλὸν σάρκα εἶχεν ὁ Χριστός, ἀλλ' ὁμοίαν

48. Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου τῆς Α' Πέτρου καὶ ἐκ τῶν Πρ. 3,13,26. 4,25,30 συμπεραίνει ὁ O. Cullmann τὴν ὑπαρξιν μιᾶς ἀρχαιοτάτης χριστολογίας, ἥτις ἀπέδιδεν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν τίτλον τοῦ Ebed Jahvé. Τὴν τοιαύτην χριστολογίαν ἀποδίδει ὁ O. Cullmann εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ἄνευ ὅμως ἐπαρκῶν καὶ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἰδε Christologie du Nouveau Testament, σ. 88-87. Ἐξ ἄλλου ὁ Chr. Maurer εἰς τὸ ἄρθρον του «Knecht Gottes und Sohn Gottes im Passionsbericht des Markusevangeliums» (ἐν Zeitschrift für Theologie und kirche, 1953, σ. 1 ἐξ.) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου εἶναι ἰσχυρῶς ἐμπεποτισμένον μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ Πέτρου, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παύλου.

49. π.χ. Ὀριγένης P.G. 14,85. Εὐσέβιος Καισ. P.G. 24,429. Κύριλλος Ἀλ. P.G. 70,853.

50. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 154.

51. P.G. 75, 1425, 1428. Πρβλ. ἱ. Χρυσόστομος, P.G. 62, 229. Γρηγόριος Ναζιανζηνός,

ζηγνός, P.G. 36,285.

μὲν τῇ ἡμετέρᾳ τῇ ἁμαρτωλῷ, ἀναμάρτητον δέ, καὶ τῇ φύσει τὴν αὐτὴν ἡμῖν»⁵². Τὸ «ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας» εἶναι ἡ ἰδική μας ἀνθρωπίνη σὰρξ, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἁμαρτίας.⁵³

Τὸ «ὡς» εἰς τὴν φράσιν «καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος», «οὐχ ὁμοιώσεως, ἀλλ' ἐπιτάσεως», τονίζει ἀνώνυμός τις σχολιαστής⁵⁴, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης δοκητικῆς ἐρμηνείας.

Γ' Ἡ ἔνδοξος ὑψώσεις.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ ὕμνου (στροφαὶ δ' - στ') ἀναφέρεται εἰς τὴν «ὑπερύψωσιν» τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ καὶ τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ κυριότητα. Διὰ τοὺς φιλελευθέρους ἐρμηνευτὰς τοὺς δεχομένους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὴν ὡς «εἰκόνας Θεοῦ» προὑπαρξίν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκλαμβάνοντας τὸν ἕρον «ἀρπαγμὸν» ὑπὸ ἐνεργητικὴν ἔννοιαν, ἡ «ὑπερύψωσις» δηλοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς παραχώρησιν τῆς θείας ἰσότητος εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὴν ὑπακοήν του. Ἡ παραχωρηθεῖσα κυριότης ὑπερβαίνει τὴν προτέραν του κατάστασιν· ἐν τῇ προὑπάρξει του ἦτο «εἰκὼν (μορφὴ) Θεοῦ», τῶρα καθίσταται ἴσος πρὸς τὸν Θεόν.⁵⁵ Ἡ τοιαύτη ὁμοιωσις ἐκδοχὴ εἶδομεν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθῇ, ἐφ' ὅσον ἐδείχθη προηγουμένως, ὅτι ἡ «μορφὴ» δηλοῦ τὴν θείαν φύσιν, ὃ δὲ «ἀρπαγμὸς» ἔχει σαφῶς παθητικὴν ἔννοιαν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λοιπὸν εἰς τί συνίσταται ἡ «ὑπερύψωσις»;

Ἡ ἀκόλουθος ἐρμηνεία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ κατὰ πάντα ὀρθὴ καὶ ἐπιτυχής: Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐν δεξιούσ τοῦ Πατρὸς ἀνοδὸν ἤξιώθη τῶν προνομίων, τὰ ὅποια κατεῖχεν ἡ θεότης του· τοῦτο ἐπιγραμματικῶς διατυπώνει ὁ Θεοδώρητος λέγων: «ἔλαβεν ὡς ἄνθρωπος ἅπερ εἶχεν ὡς Θεός»,⁵⁶ διότι ὡς Θεὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ πλέον· «ὁ Θεὸς Λόγος, παρατηρεῖ ὀρθότατα ὁ Ὁριγένης, οὐκ ἐπέδεχετο τὸ ὑπερυψωθῆναι· ἡ δὲ ὑπερύψωσις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου».⁵⁷

Ἡ ὑπερύψωσις συνδέεται εἰς τὸ κείμενόν μας μὲ τὴν παραχώρησιν «τοῦ ὀνόματος», ἕπερ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν θεῖον ὄνομα, «τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα».

52. Ἱ. Χρυσόστομος, P.G. 60,514-515. Πρβλ. Θεοδώρητος, P.G. 82,128: «φύσιν γὰρ ἀνθρωπεῖαν ἔλαβεν, ἁμαρτίαν δὲ ἀνθρωπεῖαν οὐκ ἔλαβεν», καὶ Οἰκουμένιος, P.G. 118,469, 472: «Τὸ ἐν ὁμοιώματι οὐ πρὸς τὸ σαρκὸς ὄρα, ἀλλὰ πρὸς τὸ σαρκὸς ἁμαρτίας. οὐ γὰρ ἄλλην παρὰ τὴν ἡμῶν ἦνωσεν ἑαυτῷ· ἅπασι! ἀλλ' οὐχ ἁμαρτῶλον, ἀλλ' ἀναμάρτητον, ὡς εἰ εἶπεν· ἐν ὁμοιώματι ἁμαρτωλῆς σαρκὸς, ἀναμάρτητον δέ»

53. M. J. Lagrange, St. Paul. L' épître aux Romains, σ. 193, πρβλ. Ἑβρ. 4,15: «κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας».

54. Cramer, Catenaе greca Patr. VI, σ. 259, 19-22.

55. J. Héring, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 205. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 156.

56. P.G. 82,571.

57. P.G. 14,813.

Ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ συμφωνοῦν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος «Κύριος», τὸ ὁποῖον ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀπέδιδεν εἰς τὸν Γιαβέ⁵⁸ εἶναι τὸ μοναδικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο τίθεται ἐμφατικῶς τὸ ἄρθρον. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀνατολικὴν ἀντίληψιν, ἡ παραχώρησις τοῦ θείου ὀνόματος συνεπάγεται τὴν μετάδοσιν τῆς εἰς αὐτὸ ὑποκρυπτομένης θείας δυνάμεως καὶ ἐξουσίας. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Χριστὸν κυριαρχία ἐκδηλοῦται διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποταγῆς ὄλων τῶν δυνάμεων «ἐπουρανίων, ἐπιγείων καὶ καταχθονίων»⁵⁹. Καὶ πάλιν πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ ἀντιστοιχίαι πρὸς τὰ ἄσματα τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ ἀφθονοῦν⁶⁰.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα τοῦ ὕμνου τονίζει τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ὁμολογίαν πίστεως: «Κύριος Ἰησοῦς Χριστός». Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα τῆς ἀρχικῆς προελεύσεως τοῦ χριστολογικοῦ τίτλου «Κύριος» καὶ τοῦ πρώτου περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀπεδόθη ὁ τίτλος οὗτος εἰς τὸν Χριστόν. Κατὰ τὴν γνωστὴν καὶ κλασσικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θέσιν τοῦ W. Bousset,⁶¹ τὴν προέλευσιν τοῦ τίτλου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐπὶ ἐλληνιστικοῦ ἐδάφους. Εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐλληνιστικὰς θρησκείας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπαντᾷ ὁ τίτλος «Κύριος» ὡς συνώνυμον τῆς λέξεως «Θεός». Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι γενικὴ.⁶² Παραλλήλως ὁ Αὐτοκράτωρ ἐθεωρήθη ὡς ἡ συγκεκριμένη ἔκφρασις καὶ ἡ «ἐνεργὴς ἐπιφάνεια» τῆς θεότητος, διὸ καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν λατρεία καὶ ἐχαρακτηρίζετο διὰ τοῦ τίτλου «Κύριος». Οὕτως ἡ ὁμολογία πίστεως τῆς Καινῆς Διαθήκης: «Κύριος Ἰησοῦς» θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ W. Bousset ὡς ἡ πολεμικὴ ἀντίδρασις τῶν χριστιανῶν κατὰ τοῦ τίτλου τοῦ ἀποδιδόμενου ἀδίκως εἰς τὰς ἐλληνιστικὰς θεότητες καὶ τὸν Αὐτοκράτορα

58. Ἐν τούτοις ὁ Γρηγόριος Ναζ. P.G. 26,105 καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, P.G. 75, 965 φρονοῦν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος «Θεός», ἐνῶ ὁ Θεοφύλακτος P.G. 124, 1165 νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος «Υἱός».

59. Πρβλ. Ἐφ. 1,21: «ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι», καὶ Ἐβρ. 1,4: «τοσοῦτῶν κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ἕως διαφανέστερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα».

60. Ἦσ. 45,23: «ὅτι ἐμοὶ κάμψαι πᾶν γόνυ καὶ ἐξομολογήσεται πᾶσα γλῶσσα τῷ Θεῷ». Πρβλ. καὶ Ἦσ. 52,13-15 (ὑπερύψωσις), Ἦσ. 45,5 (τὸ ὄνομα) κλπ. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἦσαίου (54,22) μὲ τὸ «ὄνομα» συνδέεται ἡ «σωτηρία». Ἐπὶ τῶν ἐκφράσεων τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος τοῦ ὕμνου, ὁ W. H. Knox διαπιστῶσει ποιᾶν τινα ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνιστικῆς θρησκευτικῆς γλώσσης. Ἴδε The «Divine Heron» Christologie in the New Testament, ἐν Harvard theological Review, 1948, σ. 843 ἐξ.

61. Kyrios Christos, Göttingen, 1η ἐκδ. 1913, 2α ἐκδ. 1921.

62. Ἴδε F. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain, 1929. Ἄρθρον «Κύριος» ἐν Pauly-Wissowa, Realencyclopaedie, XXXIII, 1924, σ. 476 ἐξ. καὶ W. Foerster, Herr ist Iesus, 1924, σ. 69 ἐξ., τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρ. «Κύριος», ἐν Theol. Woerterbuch zum N.T., III, σ. 1038 ἐξ.

(Α' Κορ. 8,5,6: «ὡσπερ εἰσὶν Θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεός, ὁ πατήρ... καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός...»). Εἰς τὴν παλαιὰν αὐτὴν θέσιν προσέδωκεν ἐπικαιρότητα κατὰ τὰς ἡμέρας μας ὁ R. Bultmann, ὅστις ἐτόνισεν, ὅτι ὁ ὄρος Κύριος δὲν προέρχεται ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (!) ἀλλ' ἐκ τῆς θρησκευτικῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἀπαντᾷ πυκνότερον εἰς τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ., τὰ ὁποῖα φέρουν τὴν μεγαλυτέραν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν.⁶³

Τὴν θέσιν ταύτην ἐπολέμησεν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας ὁ O. Cullmann, ὅστις εὐρῶν τὴν «ἀχίλλειον πτέρναν»⁶⁴ αὐτῆς ὑπεστήριξεν τὴν ἰουδαϊκὴν προέλευσιν τοῦ τίτλου καὶ τὴν λειτουργικὴν του χρῆσιν Ὁ Cullmann ἐστηρίχθη ἐπὶ μιᾶς ἀξιολόγου φιλολογικῆς παρατηρήσεως: Ὁ ἀρχαιότερος λειτουργικὸς τύπος, τὸν ὁποῖον κατέχομεν, περιέχει τὸν ὄρον «Κύριος» ὑπὸ τὴν ἀραμαϊκὴν του μορφήν· εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη προσευχὴ «Μαράν ἀθά», ἥτις εὐρίσκεται εἰς τὸ τέλος τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (16,22). Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Παῦλος γράφων ἑλληνιστὶ πρὸς ἑλληνόφωνον κοινότητα διατηρεῖ τὸν τύπον τοῦτον ὑπὸ τὴν ἀραμαϊκὴν του μορφήν μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ τύπου.⁶⁵ Τὸ πρῶτον συνθετικόν, *maran*, σημαίνει Κύριος, τὸ δεύτερον γραμματικῶς δύναται νὰ ἐκληφθῆ εἴτε ὡς ὀριστικὴ «ἐρχεται»⁶⁶, εἴτε ὡς προστακτικὴ «ἐρχου».⁶⁷ Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν μίαν ὁμολογίαν πίστεως, εἰς τὴν δευτέραν μίαν προσευχὴν. Γραμματικῶς ἀμφότεραι αἱ ἐρμηνεῖαι ἐπιτρέπονται καὶ τοποθετοῦνται ἐπὶ τοῦ λειτουργικοῦ ἐπιπέδου.⁶⁸ Τὸ «Μαράν ἀθά» θεωρεῖ ὁ O. Cullmann ὡς μίαν εὐχαριστιακὴν καὶ ἐσχατολογικὴν προσευχὴν. Δι' αὐτῆς ἐπεκαλοῦντο οἱ πιστοὶ τὴν ἐσχατολογικὴν ἐπάνοδον τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποῖαν ἐβίαν πραγματικῶς καὶ ἐν τῇ θεῖᾳ εὐχαριστίᾳ (πρόγευσις). Ἡ «κλάσις τοῦ ἄρτου» ἦτο ἡ ἐν μυστηρίῳ καὶ κατὰ πρόληψιν ἐσχατολογικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ, διότι τὸ λειτουργικὸν παρὸν καὶ τὸ ἐσχατολογικὸν μέλλον ἦσαν στενωῶς συνδεδεμένα εἰς τὴν πίστιν τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ὁ χρόνος αὐτὸς τῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ Παρουσίας εἶναι ὁ χρόνος τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας τοῦ Χριστοῦ, κέντρον δὲ τῆς κυριαρχίας

63. *Theologie des Neuen Testaments*, 1953, σ. 52,123 ἐξ. 127.

64. Κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ A.E. Rawlinson, *The New Testament Doctrine of Christ*, 1926, σ. 235.

65. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 180-81. Ἐξ ἄλλου καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς διασώζει ὁ Ἅπ. Παῦλος ἀραμαϊστὶ ἀρχαίας προσευχὰς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, Ρωμ. 8,15. Γαλ. 4,6.

66. Οὕτω οἱ E. Hommel, «*Maran atha*», ἐν *Zeitschrift für Neutest. Wiss.* 15, 1914, σ. 317 καὶ E. Peterson, *Εἷς Θεός*, 1926, σ. 130.

67. O. Cullmann, ἐθν. ἄνωτ. σ. 181, Πρβλ. Ἀποκ. 22,20: «ἐρχου Κύριε Ἰησοῦ».

68. K. G. Kuhn, ἔρθρ. *Μαραναθά*, ἐν *Theolog. Woerterbuch zum N.T.*, τομ. IV, σ. 470.

ταύτης εἶναι ἡ Ἐκκλησία.⁶⁹ Ὡστε λοιπὸν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ τίτλος «Κύριος» συνδέεται πρὸς τὴν λατρευτικὴν ζωὴν τῆς πρώτης κοινότητος.⁷⁰

Ὁ ὕμνος οὗτος ἀποκορυφούται εἰς τὴν παγκόσμιον ὁμολογίαν πίστεως, ὅτι: «Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς». Ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ συνοψίζεται ὀλόκληρος ἡ πίστις τῆς πρώτης Ἐκκλησίας εἰς τὸν Ἀναστάντα Χριστόν. Ὁ τίτλος, ὃν ἀπέδιδεν ἡ Π.Δ. εἰς τὸν Θεόν, ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας εἰς τὸν Χριστόν. Τὸ θέμα τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τίθεται διὰ τοῦ τίτλου «Κύριος» καὶ διὰ τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας τοῦ Ἀναστάντος. Αὐτὴ εἶναι ἡ βιβλικὴ θέσις τοῦ προβλήματος τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ τὸ σχῆμα τῶν «δύο φύσεων», τὸ χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας δογματικῆς, ἀποτελεῖ τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος διὰ τῶν κατηγοριῶν καὶ ἐκφράσεων τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως.⁷¹

Δικαιῶς ἐχαρακτηρίσθη ὁ ὕμνος οὗτος ὡς μία «πλήρης χριστολογία ὑπὸ συμπεπυκνωμένην μορφήν» (O. Cullmann), καθόσον ἐν αὐτῷ περιγράφεται ρυθμικῶς ὀλόκληρος ἡ «ἱστορία» τοῦ Χριστοῦ, ἀρχόμενη ἀπὸ τῆς παρά τῷ Πατρὶ προϋπάρξεως, καὶ ἐπεκτεινομένη εἰς τὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως θεϊαν κένωσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν παγκόσμιον ἀναγνώρισιν τῆς κυριότητος τοῦ Ἀναστάντος.⁷² Ἡ ἰδέα τῆς προϋπάρξεως τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς Παυλείου Χριστολογίας.⁷³ εἰς μίαν ἱστορικὴν στιγμήν ὁ πλούσιος Θεὸς «δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν» (Β' Κορ. 8,9) καὶ «ἐφανερώθη ἐν σαρκί» (Α' Τιμ. 3,16)· ἡ ἀνταλλαγὴ τοῦ οὐρανοῦ πλοῦτου διὰ τῆς ἐπιγείου πτωχείας προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν πρὸ τῆς ἐνσαρκώσεως,⁷⁴ ἡ δὲ ὑψωσις μετὰ τὴν Ἀνάστασιν ἀποτελεῖ ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχικὴν δόξαν,⁷⁵ καὶ συνεπάγεται τὴν παγκό-

69. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 182, ἴδε τοῦ αὐτοῦ, *Christ et le temps*, 1948, σ.132έξ

70. O. Cullmann, *Christologie du N.T.*, σ. 186. Ἡ λατρευτικὴ συνάφεια τοῦ τίτλου Κύριος ἀνεγνωρίσθη τόσον ὑπὸ τοῦ W. Bousset, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ R. Bultmann. Ἀμφότεροι ἄμφω διατείνονται, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐβλάστησεν ἐπὶ ἑλληνιστικοῦ ἐδάφους, ἐνῶ ὁ O. Cullmann ἐπιθέσει τὴν ἀρχικὴν προέλευσιν τῆς λατρείας τοῦ Κυρίου εἰς τὰς κοινότητας τῆς Παλαιστίνης.

71. O. Cullmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 203

72. Π. Χρήστου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 62.

73. Παρὰ τὰς ἀντιρροήσεις τοῦ M. Barnikol, (*Der nichtpaulinische Ursprung der Präexistenz-Christologie*, Kiel, 1932, σ. 184) ἡ πίστις εἰς τὴν ἐν οὐρανοῖς προϋπαρξίν τοῦ Μεσσίου ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, ἴδε E. Schürer, *Geschichte des jüdischen volkes im zeitalter Jesu Christi*, Leipzig, 1901-1911, τομ. II, σ. 528.

74. F. Prat, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. II, σ. 134.

75. πρβλ.α Ἰωάν. 17,5: καὶ νῦν δόξασόν με σὺ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοῦ).

σμιον κυριαρχίαν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ὕμνος κατακλείεται διὰ τῆς γενικῆς λατρευτικῆς δοξολογίας πάντων πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Συχνάκις ἐκφράζεται ἡ εὐσέβεια διὰ λειτουργικῶν ἐκφράσεων. Ἡ χριστολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου δὲν ἀποτελεῖ ἀσθηρὸν θεολογικὸν σύστημα, ὅφ' ἦν ἔννοιαν ἀνεπτύχθη ἀργότερον ὑπὸ τῆς πατερικῆς δογματικῆς θεολογίας καὶ διευτυπώθη ἐν Συνόδοις, ἀλλ' εἶναι ζῶη καὶ βίωμα τῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ κοινωνίας, ὅπερ ἐκφράζεται διὰ τῆς λατρείας. Ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὸν Πατέρα, ἀποτελοῦν διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον τὸ κέντρον τῆς λατρευτικῆς ζωῆς.